

Aleksandra R. Knapik, Piotr P. Chruszczewski,
Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe
mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji,
seria: Beyond Language, Vol. 8, San Diego, CA:
Academic Publishing, 2022.

Marta Strukowska

Politechnika Poznańska
marta.strukowska@put.poznan.pl

Autorzy książki pt. *Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji* połączyli siły i środki aby wyeksponować zagadnienie kreolingwistyki, które do tej pory traktowane było po macoszemu, a na pewno w najogólniejszym jego wymiarze. W pracy proponują rozumienie kreolingwistyki jako subdyscypliny językoznawstwa kontaktu, lokującej się w ramach językoznawstwa antropologicznego, którą należy badać systematycznie przy pomocy dostępnych narzędzi i metod językoznawczych niekiedy pozornie odległych od siebie, lecz tworzących nowy grunt pod nowe pomysły i ich realizacje naukowe.

To obszerne opracowanie sumuje wieloletnią pracę autorów nad mechanizmami działania języków kontaktu, głównie pidżynów, języków kreolskich i języków mieszanych, które podlegają dynamicznym zmianom wraz z rozwojem kontaktów społecznych. Jest to projekt językoznawczy, antropologiczny, kulturoznawczy, a przede wszystkim taki, który jak domniemam, zbierze laury jako nowatorski i jeden z osobiwszych. Dzieje się tak dlatego, że nakreśla on obszar językoznawstwa antropologicznego zawierający pogranicza dyscyplin sąsiednich takich jak językoznawstwo terenowe, językoznawstwo, językoznawstwo typologiczne, językoznawstwo kontaktu zewnątrzspołecznego i wewnątrzspołecznego. Co więcej, lokowanie językoznawstwa antropologicznego w ramach szerszych specjalizacji orientuje się na rekonstrukcję całości dotychczas traktowanej jako źródło konfliktów granicznych i niesnasek na gruncie postępowań badawczych i rynsztunku teoretycznego. Zaproponowany przez autorów „manifest definicyjny” rzeczonyj dyscypliny (zob. Knapik, Chruszczewski 2023: 31) ułatwia każdemu badaczowi kultur i ich języków poruszanie się niekiedy po grząskim gruncie badań terenowych i specyfiki sytuacyjno-kulturowej badanych

zjawisk. Mam tutaj na myśli niezwykle udany eksperyment wyeksponowania relacji, usystematyzowanych przy użyciu zaproponowanej taksonomii antropologii języka, a w szczególności umiejscowienia językoznawstwa antropologicznego w ramach którego eksponujemy kreolingwistykę. Niniejsza praca pioniersko podejmuje wyzwanie, które dotychczas nie zostało potraktowane z dużym rozmachem przez polskich językoznawców, z tego powodu przedłożone opracowanie ma wymiar teoriiotwórczy oraz posiadający wysoką wartość poznawczą. Po pierwsze, dzięki niniejszej pracy tereny eksplorowane przez czytelnika pozwalają otworzyć mu przestrzeń badawczą, którą można zdefiniować i systematycznie zweryfikować dzięki wprowadzeniu porządku terminologicznego. Zdobywszy ten pierwszy przyczółek naukowego porządku, twórcy kolejno naznaczyli mapę miejsc, tj., skupisk typowych czynników kulturowych jako impulsów wynikających z kontaktu społeczności mownych często różniących się od siebie pochodzeniem etnicznym czy statusem społecznym, ale poszukujących kontaktu ze względu na wspólny cel do wymiany informacji. Autorzy podkreślają również, że praca ma na celu przybliżenie założeń kreolingwistyki oraz wskazanie na główne nurty badawcze w ramach tej dyscypliny z uwzględnieniem rozmaitych, niekiedy kontrastujących ze sobą, założeń kreolingwistów.

Na uwagę zasługuje fakt iż przedłożony do recenzji tekst stanowi pierwsze opracowanie koncepcji kreolingwistyki napisane w języku polskim. Tak przemyślany projekt może relewantnie przyczyniać się do budowania rozumienia mechanizmów oraz procesów funkcjonujących w językoznawstwie kontaktu. W ich odniesieniu odnajdujemy autorskie terminy w języku ojczystym do których mogą odwołać się zarówno doświadczeni badacze jak i studenci dopiero rozpoczynający swoją przygodę z nauką. Można powiedzieć, że temu naukowemu przedsięwzięciu przyświeca również cel edukacyjny realizujący się czynnie w środowisku akademickim, na polskich seminariach, w polskich uniwersytetach. Co ważne, poza tym, że praca jest opatrzona wyczerpującą i szeroko zakrojoną bibliografią, to występuje również skrupulatnie sprawdzony i usystematyzowany indeks terminów, indeks nazwisk, oraz indeks geografii języków, dzięki którym czytelnik może powrócić do poszukiwanego nazwiska lub wątku bez konieczności przeszukiwania całej pracy.

Książka zbudowana jest z czterech części, które tworzą razem spójną całość:

Pierwsza część nosi tytuł „Ogólna struktura zjawisk kontaktu językowego”. Autorzy rozpoczynają od stwierdzenia, że każda zmiana w języku jest obszarem wzajemnego przenikania się języka i kultury, co stwarza podwaliny dla procesów i mechanizmów powstawania języków kontaktu oraz ich dezintegracji. Wskazując na biologiczno-społeczny kontekst kontaktu językowego czytelnik dowiaduje się, że to właśnie środowisko powstawania

kultur stanowi ich immanentną logikę, a językoznawstwo kontaktu będące zarówno dyscypliną badawczą, perspektywą oraz metodą badawczą pozwalana na sformułowanie programu badawczego, który nie tylko organizuje myślenie o kulturze i regułach-wzorach nią rządzących. Przy jego pomocy możliwe jest również określenie modeli rozwoju praktyk językowych, a niekiedy nawet dokonywanie prognoz tendencji kulturowych w wymiarze ewolucyjnym czy dziejowym.

Niebagatelną częścią omawianego rozdziału jest także wspomnienie bardzo licznej rzeszy wybitnych polskich antropologów z powodzeniem prowadzących badania w których można poszukiwać śladów pierwszych opracowań etnograficznych, słowników, literatur oralnych, oraz szeroko dokumentowanych wypraw terenowych. Sporządzone przez nich zapisy w dużej mierze stosujące m. in. metodę obserwacji uczestniczącej (ang. *participant observation*) stworzyły narracje dzięki którym możemy dowiedzieć się o nieistniejących już kulturach. Choć była to do tej pory sfera zapomniana przez innych polskich językoznawców to autorzy wskazują na potrzebę wzmożonej eksploracji obszaru badań polskich naukowców sprzed wielu lat, która daje również impuls i zachętę do podejmowania dalszych opracowań łączących rozpoczęte już badania ze współczesnymi tendencjami językoznawstwa antropologicznego. Jedyna uwaga może dotyczyć końcowej bibliografii, która pomimo tego, że została skrupulatnie sprawdzona i systematycznie ułożona, to wydaje się, że do ideału zabrakło uzupełnienia jej o zbiór wszystkich dzieł wspomnianych polskich badaczy. Byłoby wielkim pożytkiem dla zainteresowanych uwzględnienie pełnej listy materiałów źródłowych z zakresu działalności naukowej badaczy ratujących od zapomnienia autochtoniczne dziedzictwo kultur.

W pierwszym rozdziale odnajdujemy istotny, jeśli nie centralny jego walor, polegający na nakreśleniu w formie tabelki, zakresu obszaru językoznawstwa antropologicznego (Knapik, Chruszczewski 2023: 24). Twórcy tej taksonomii organizują szereg zagadnień dotyczących językoznawstwa kontaktu, tym samym wpisując subdyscyplinę językoznawstwa antropologicznego w strukturę zorganizowaną i nacechowaną typowo funkcjonalnym rysem. Takie działanie wynika z potrzeby uchwycenia dynamicznych relacji zachodzących między *ánthrōpos sensu scripto* rozumianego jako członek cywilizacji czyli bytu ludzkiego istniejącego w czasie i przestrzeni podyktowanej sekwencjami następujących po sobie zdarzeń (Tylor 1881: 20), a jego językowo-kulturowym rezerwuarem podlegającym procesom habitualizacji.

Druga część zatytułowana „Kreolingwistyka jako subdyscyplina językoznawstwa kontaktu zewnątrzspołecznego” dotyczy sposobów definiowania terminu „pidżyn”, procesów

powstawania i ich zaniku, języków kreolskich i języków mieszanych, których dynamika rozwoju podlega zjawisku żywotności kontaktów społecznych. W tym miejscu warto dodać, że sam kontakt nie jest wystarczający dla rozpoczęcia procesu pidżynizacji i kreolizacji. Ewolucja kontaktu stanowi wykładnię pewnych warunków, które muszą być spełnione aby można było ustalić co prowadzi do wspomnianych procesów. Jest tutaj mowa o orientacji na (a) regularność kontaktu, (b) przedłużony czas jego trwania, oraz (c) znaczną szerokość zakresu jego codziennej działalności. Wyznaczniki te składają się na pojawienie sekwencji zdarzeń, które autorzy określają mianem „konsekwencji” w wyniku „bliskich spotkań między językami” (Knapik, Chruszczewski 2023: 66). Należą do nich zapożyczenia leksykalne i gramatyczne, zmiany kodu, konwergencja językowa, oraz pidżynizacja. Poziom rozumienia języków kontaktu rozpoczyna się właśnie od odkrywania ich pierwotnej „warstwy głębokiej”, która bierze swój początek w doświadczeniu kulturowym często odmiennych języków pozostających ze sobą w kontakcie. Stąd kreolingwistyka w sposób niezwykle odkrywczy ukazuje jak indywidualne różnice między językami mogą w zestawieniu ze sobą tworzyć wspólne trajektorie, które w konsekwencji prowadzą do ich praktycznej samodzielności (tj., pozwalają np. na wymianę handlową, przetrwanie w warunkach ekstremalnych takich jak wojna czy kryzys społeczno-ekonomiczny) oraz określają ich wspólną, dzieloną tożsamość. Z powyższych konstatacji wynika, że w obrębie powstawania pidżynów, języków kreolskich oraz języków mieszanych mamy do czynienia z działaniem sił włączających (centripetal forces) oraz sił wyłączających (centrifugal forces), tzn., tak powstały nowy język funkcjonuje jako bariera dla innych grup aby utrzymać poufność i unikalność ich konwersacji oraz jest symbolem tożsamości etnicznej łączącym daną społeczność mowną (Thomason 2001: 197–198). Na gruncie tych zależności autorzy nakreślają za Chaudensonem (2001) trzy typy pidżynów i języków kreolskich, tj., *endogenne*, *egzogenne*, oraz *izogenne*, z których ostatnia, pragmatyczna w sensie funkcyjnym klasyfikacja jest twórczą propozycją z uwagi na jej zakotwiczenie w kontekście *in situ*, czyli sytuacyjnego „tu i teraz”, co daje początek poszukiwaniom przysłowiowych „śladów na piasku”¹ (w duchu Clifforda Geertza ([2001] 2003)), czyli ulotnego doświadczenia kulturowego, które chcąc nie chcąc, niczym słoń

¹ Clifford Geertz ([1996] 2010) nawiązuje w swojej książce *Po fakcie. Dwa kraje, cztery dekady, jeden antropolog* do opowiadania z literatury sanskrytu, pisząc następująco: „Oto mędrzec siedzi po turecku naprzeciwko żywego słonia, który przystanął akurat tuż przed nim. ‘To nie jest prawdziwy słoń’ – stwierdza. Dopiero później, kiedy zwierzę odwraca się i zaczyna z wolna się oddalać, w umyśle mędrca zaczynają rodzić się wątpliwości, czy czasem gdzieś w pobliżu nie było jednak jakiegoś słonia. Wreszcie, kiedy zwierzę na dobre już znikło mu z oczu, mędrzec, przypatrując się pozostawionym przez nie śladom, oświadcza z przekonaniem: ‘Był tutaj prawdziwy słoń’” (Geertz 2010: 171). Nawiązanie do tej interpretacji prezentuje Edyta Barańska (2020) w swoim artykule, gdzie przekornie próbuje „uwolnić” Geertza z szufladki antropologii interpretatywnej i ukazać go jako antropologa, który wskazał na synergię pomiędzy strukturą i kulturą.

odciska ślady istniejącego niegdyś kontaktu, nierzadko popadniętego w zapomnienie. W rozumieniu izogenicznych języków kontaktu, to co wydaje się być ośrodkiem ich ulotnej żywotności może być jedynie zbadane poprzez dokumentowanie specyficznych i lokalnych zdarzeń kulturowych pojawiających się *ad hoc*, co pozwala na „konstruowanie mapy” cech i funkcji pidżynów oraz języków kreolskich silnie zorientowanych na potrzebę przetrwania.

W kolejnych tekstach stanowiących trzecią część książki przedstawione zostały podstawowe definicje i klasyfikacje kreolskich języków kontaktu wskazujące na sytuacyjno-społeczno-kulturowy parametr procesu kreolizacji. Podkreślając konieczność wielowymiarowego i transdyscyplinarnego spojrzenia na kontakt językowy wymieniają szczegółowe kryteria podziału pidżynów i kreoli ze względu na ich zróżnicowane formy językowe, zanurzenie społeczne, oraz teorie powstania. W tym miejscu należy wskazać na istotę zmiennych pozajęzykowych, które odkrywają niebagatelną rolę w procesie rozwoju języków kontaktu. Przy czym autorzy zaznaczają, że to co, np. Arends (1995) czy Bickeron (1988) nazywają „pozajęzykową charakterystyką” można ująć jako społeczno-historyczny kontekst kreolizacyjny zmierzający bezpośrednio do poznania mechanizmów katalizujących wszystkie zmiany językowe zachodzące tak w języku ogólnie jak również w językach kontaktu w szczególności.

W rozdziale czwartym omawianego opracowania celem poszukiwań nie jest już tylko wyznaczenie uniwersum procesów i mechanizmów zmiany językowej, które jak udowadniają autorzy są w ogólności raczej do siebie podobne, ale przypominają o istnieniu zjawiska dezintegracji czy nawet całkowitego unicestwienia języków kontaktu jako rezultatu językowej żywotności w obrębie istniejącej kultury. Spośród możliwych wykładników wspomnianej żywotności można wyróżnić osiem wyznaczników językowej żywotności funkcjonujących jako narzędzie analityczne za pomocą którego możliwe jest określenie dobrostanu języka danej społeczności mownej. W ich obrębie można wychwycić kluczowe inhibitory językowe będące czynnikami hamującymi lub utrudniającymi dynamiczny rozwój badanego języka. Okazuje się, że odwzorowanie zbioru generowanych wyznaczników pozwala na identyfikację symbolicznej aktywności ludzkiej, której ciągłe utrzymanie prowadzi do wzmocnienia jej funkcji życiowych oraz rewitalizacji języków. Rozwijając ten wątek, następuje omówienie ogólnych przyczyn zmian językowych i dyfuzji społeczności mownych połączone z wybranymi klasyfikacjami języków zagrożonych i wymierających, kończąc na mechanizmach zmian językowych powodowanych kontaktem. Pomocnym elementem pozwalającym na zrozumienie omawianych procesów jest omówienie stanu żywotności języków na przykładach kilku małych języków takich jak język maltański, język retoromański, język ayapaneco, oraz

język wilamowicki. Rozdział czwarty zamyka charakterystyka modeli zmiany kulturowej oraz językowej na gruncie prowadzonych badań antropologicznych i językoznawczych, które są typowe dla występowania zjawiska kontaktu językowego. Oprócz modelowych sytuacji zmian jakie zachodzą w obrębie przekształcania się struktur języków podkreślone również zostały modele atrofii językowo-kulturowej stanowiące domykającą klamrę dla całego spektrum przemian i procesów wyodrębnionych i zidentyfikowanych jako kluczowe dla opisanie całościowego cyklu dokumentacji dynamiki rozwoju języków kontaktu. Odsłonięcie tej warstwy jest niewątpliwie udanym zabiegiem pozwalającym na pełną rekonstrukcję zjawisk sięgających do podstaw powstawania i zaniku kultur, literatur i społeczności mownych języków zagrożonych, małych i ginących.

Całość omawianego dzieła wieńczy zakończenie, które stanowi podsumowanie i zaproszenie do współpracy. Z uwagi na wysoką informatywność pracy oraz mnogość odautorskich komentarzy uchwycenie raz jeszcze szerokiej panoramy konceptualnej oraz poznawczej pozwala czytelnikowi zreflektować się i na nowo zrozumieć omawiane zagadnienia. Niekiedy jednak mamy do czynienia z powtórzeniami, które wydają się tworzyć zbiory informacji nadprogramowej, której miejsce mogłyby zająć np., obserwacje dotyczące współczesnych tendencji badawczych i stanu wiedzy w różnych ośrodkach naukowych na świecie badających zmiany językowe np. na wyspie Surinam, będącej swoistym „laboratorium języków kontaktu” ze względu na występowanie tam jednocześnie około dwudziestu języków o różnym podłożu typologicznym, które pozostają ze sobą w kontakcie wywierając tym samym na siebie wpływ podczas rozmaitych konstelacji kontekstualnych (zob. Yakpo, Muysken 2014: 102; Borges *et al.* 2017: 357). Zupełnie przełomowym przedsięwzięciem mogłaby być próba analizy polskich form językowych należących do egzogennej lub izogennej grupy języków, które rozwinęły się na bazie kontaktów między imigrantami lub podczas raptownie powstających sposobów komunikacji w wyniku prześladowań lub toczących się wojen w przełomowych momentach historii języka polskiego.

To co w szczególności przykuwa uwagę czytelnika podczas lektury ostatnich stron omawianej pracy to istotne wskazanie na potrzebę interdyscyplinarnego podejścia do badania języka w kulturze pozwalające na koordynowanie procesów badawczych w obrębie przenikających się i współtworzonych przez kulturę oraz język faktów kulturowych. Należy zauważyć również niebywały dynamizm, który jest wyróżnikiem myślenia autorów o rozwoju językoznawstwa antropologicznego, w tym kreolingwistyki. Polega on na otwartości w czerpaniu inspiracji oraz nabywaniu wiedzy przy użyciu narzędzi oferujących szeroki

wachlarz sposobów działania i rozwiązań leżących na styku różnych dyscyplin i dziedzin badawczych.

Bibliografia

- Arends, Jacques (1995) "The Socio-Historical Background of Creoles." [W:] Jacques Arends, Pieter Muysken, Norval Smith (eds.) *Pidgins and Creoles: An Introduction*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins; 15–24.
- Barańska, Edyta (2020) „Był tutaj prawdziwy słoń. Wokół teorii C. Geertza”. [W:] *Dialogi Polityczne* 29; 63–76.
- Bickerton, Derek (1988) "Creole Languages and the Bioprogram." [In:] Chris Knight, Michael Studdert-Kennedy, James R. Hurford (eds.) *The Evolutionary Emergence of Language: Social Function and the Origins of Linguistic Form*. Cambridge: Cambridge University Press; 264–284.
- Borges, Robert, Pieter Muysken, Sophie Villerius, Kofi Yakpo (2017) "The Tense-Mood-Aspect Systems of the Languages of Suriname." [In:] Kofi Yakpo, Pieter C. Muysken (eds.) *Boundaries and Bridges: Language Contact in Multilingual Ecologies*. Mouton: De Gruyter; 311–361.
- Chaudenson, Robert (2001) *Creolization of Language and Culture*. Londyn, New York: Routledge.
- Geertz, Clifford ([2001] 2003) *Zastane światło. Antropologiczne refleksje na tematy filozoficzne*. [Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics, Princeton: Princeton University Press] (tłum.) Zbigniew Pucek. Kraków: Universitas.
- Geertz, Clifford ([1996] 2010) *Po fakcie. Dwa kraje, cztery dekady, jeden antropolog* [After the Fact: Two Countries, Four Decades, One Anthropologist, Cambridge, MA: Harvard University Press] (tłum.) Tomasz Tesznar. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Thomason, Sarah Grey (2001) *Language Contact: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tylor, Edward B. (1881) *Anthropology. An Introduction to the Study of Man and Civilization*. London: Macmillan and Co.
- Yakpo Kopi, Pieter Muysen (2014) "Language Change in a Multiple Contact Setting. The Case of Sarnami (Suriname)" [W:] Isabelle Buchstaller, Anders Holmberg, Mohammad

Almoaily (eds.) *Pidgins and Creoles Beyond Africa-Europe Encounters*. Amsterdam: John Benjamins; 101-140.